

2. Зацерковний Г. Причинки до правничої термінології // Часопись правнича і економічна. — Львів, 1902. — Р. III. — Т. IV – V. С. 1 – 7.

3. Дністрянський С. Цивільне право. — Відень, 1919. — Т. 1. — С. V. (Передмова).

4. Дністрянський С. Цивільне право. — Відень, 1919. — Т. 1. — С. IV – V.

5. ЦДАВО України. — Ф. 3695, оп. 1, спр. 128, арк. 8.

6. Усенко І., Зайцев Ю. Невід'ємний елемент правової реформи. (Проблеми становлення української правничої термінології) // Вісник НАН України. — 1996, — №5 – 6. — С. 36.

І. В. Шуйський

(Університет внутрішніх справ)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У період національного відродження України, розбудови правової держави, удосконалення чинного законодавства і механізму його використання виняткового значення набувають питання глибокого і всебічного дослідження історії українського народу в радянський період. Розв'язання проблем, пов'язаних з проведенням широкомасштабних репресій каральними органами радянського тоталітаризму і впливом репресивної політики держави на морально-психологічний клімат у суспільстві, що призвело до деформацій правосвідомості громадян, дозволить проаналізувати витоки правового нігілізму, який у сучасну добу є значною перешкодою на шляху формування демократичної правової культури.

Внутрішня політика сталінського тоталітарного режиму, направлена на посилення політичних репресій у 1937 – 1938 рр., супроводжувалась формуванням відповідної правової свідомості населення, впровадженням у суспільну психологію доцільності і правомірності розгорнутої «кампанії».

Характерною рисою періоду стало максимальне зближення правової ідеології, як однієї зі складових частин правосвідомості, з ідеологією політичною. Тісний зв'язок правових і політичних поглядів завжди був притаманний системі радянської суспільної свідомості. У правовій формі правляча номенклатура прагнула закріпити ті політичні ідеї і вимоги, які повинні були постати загальнообов'язковими для всіх членів суспільства незалежно від суб'єктивного відношення до цієї норми або інституту.

Ця загальнообов'язковість виявлялася у забезпеченні правових норм і вимог примусовою силою держави, юридичним оформленням якої став спеціальний розділ «державних злочинів» у кримінальних кодексах РСФР 1926 р. і УРСР наступного року. Розділ про державні злочини, як вельми необхідний для «соціального захисту» держави диктатури пролетаріату, автоматично включали в себе усі наступні редакції кримінальних кодексів.

В умовах розгортання масової кампанії по боротьбі з «класовими ворогами» вище партійне керівництво, активно маніпулюючи суспільною свідомістю, розпалося в країні полум'я підозри і людиноненависництва. Під час виступу на лютнево-березневому (1937 р.) пленумі ЦК ВКП (б) Й. В. Сталін у доповіді «Про недоліки партійної роботи і заходи ліквідації троцькістських та інших дворушників» відверто поставив конкретні завдання перед партійною верхівкою роз'яснювати рядовим членам партії необхідність впровадження в ідеологічну боротьбу з опозиціонерами репресивних засобів: «... у боротьбі з сучасним троцькізмом потрібні зараз не старі методи, методи дискусій, — наголосив генеральний секретар, — а нові методи, методи викорчовування і розгрому» [Сталин, с. 9]. Поряд з цим Сталін говорив про необхідність ще більшого піднесення політичної обробки суспільства, узявши за основу «завдання політичної просвіти і більшовицького загартування партійних, радянських і господарських кадрів» [Сталин, с. 8].

Поряд з розширенням масштабів репресій посилювався ідеологічний тиск

на всі без винятку сфери суспільного життя. Людина втратила право на існування власної думки, особистий вибір, були попраті основні індивідуальні права і свободи. Вони були замінені ідеями спрощеної колективності, примітивної єдності, бездумного підкорення наказам, слідування партійним директивам. Масового розповсюдження набули підозрілість, лукавість і жорстокість.

Друковані органи, нагнітаючи атмосферу масової істерії, спрямованої на боротьбу з «контрреволюційними злочинами», публікували матеріали, які вихваляли «генеральну лінію» партії. Публікаціям у закордонних виданнях, автори яких ставили перед собою завдання проаналізувати внутрішню політику СРСР, давалися нищівні рецензії у радянських засобах масової інформації. Так, в журналі «Советское государство» в 1937 р. була дана негативна рецензія на публікацію в німецькому правовому журналі «Ежегодник публичного права» Карадже-Іскрова, який характеризував особу в Радянському Союзі як «маленький гвинтик великої державної машини», що є засобом для досягнення державних цілей. Не вдаючись до наукових дискусій, Карадже-Іскрову було прицеплено ярлик «фашистського писаки» [Советское ..., с. 127].

Монополізм, одномірність і цілеспрямованість ідеологічних заходів свідчить про небажання ідеологів режиму враховувати різнобічну і суперечливу сутність подій, що відбувалися в країні. Класовий підхід поступово трансформувалася в ідеологічну нетерпимість, яка проникла і в область права. Ведучі сталінські правознавці нав'язували суспільству ідею повного розриву радянської юридичної науки з минулим, у тому числі і недавнім. На першій нараді науковців радянської держави і права (16 – 19 липня 1938 р.) було підведено попередні висновки щодо «роботи, зробленої за останній час по очищенню теорії і практики радянського права від різноманітніших шкідливих перекохань» [Турецкий, с. 120]. В основу рішень, прийнятих учасниками наради, була покладена теза з доповіді А. Я. Вишневецького з визначенням права, як «сукупності правил поведінки, які виявляють волю пануючого класу і встановлені у законодавчому порядку, а також звичок і правил гуртожитку, що були санкціоновані державною владою, застосування яких забезпечено примусовою силою держави» [Турецкий, с. 122].

Торкаючись питання практичної судової і слідчої роботи, Генеральний прокурор СРСР виділив «теорію доказів», яка, за його висловом була «душею» процесуального права [Вышинский, с. 54]. Застосування на практиці працівниками каральних органів таких теоретичних розробок часто приводило до численних порушень діючого на той час законодавства. Переважна більшість працівників НКВС, яка мала безпосереднє відношення до ведення слідчих справ, отримала лише початкову освіту, не маючи спеціальної юридичної, і відбиралася на роботу за соціальним походженням, революційними заслугами і особистими якостями. Керуючись внутрішніми відомчими наказами та інструкціями, ідеологічними настановами партійних зборів, роблячи собі кар'єру, вони вдавалися до вопіючих порушень «соціалістичної законності», як, наприклад, Л. Т. Якушев-Бабкін, який з 3 травня 1938 р. працював на посаді заступника, а з 4 серпня 1938 р. наркома внутрішніх справ Кримської АРСР [Шаповал, с. 578]. Матеріали «оглядової довідки», складеної за архівною слідчою справою згодом репресованого Л. Т. Якушева-Бабкіна, у повній мірі ілюструють масштаби свавілля органів НКВС у період масових політичних репресій. Після одержання телеграфного розпорядження РНК СРСР і ЦК КПРС щодо припинення роботи «Трійки», нарком самочинно переглядав рішення цього позасудового органу, змінюючи вже винесені вироки. У результаті таких порушень 47 осіб були ним приречені до розстрілу, по відношенню до 22 з них «вирок» було виконано негайно. Крім того, після ознайомлення з наказом НКВС СРСР, який забороняв приведення у дію

рішень «Трійки», Якушев-Бабкін дав розпорядження підлеглим про максимальне прискорення виконання вироків, у результаті чого 28 та 29 листопада 1938 р. було розстріляно 770 громадян, з яких 553 особи були знищені за його безпосереднім керівництвом і особистою участю. За наказом наркома внутрішніх справ Кримської АРСР вирoki виконувалися по відношенню до всіх без виключення «категорій» громадян, включаючи вагітних жінок - [Архів, спр. 017781, с. 256].

Однією з найчастіше застосовуваних каральними органами статей Кримінального кодексу УРСР була ст. 54 – 10, відповідна ст. 58 – 10 Кримінального кодексу РФСР. Вона передбачала відповідальність за пропаганду та агітацію, що містили заклики до повалення, підризу або повалення радянської влади чи до здійснення окремих контрреволюційних злочинів, або за поширення, виготовлення та зберігання літератури такого ж змісту [Рєабілітація, с. 5]. На практиці під цю статтю працівники НКВС могли підводити будь-яку особисту думку, що не збігалася з офіційною. Так, за вирокom військового трибуналу Харківського військового округу від 25 квітня 1937 р., залишеному без змін рішенням військової колегії Верховного суду СРСР від 5 жовтня 1937 р., червонофлотець 106 авіабригади військово-повітряних сил Чорноморського флоту М. А. Богдан був засуджений на підставі ст. 58 – 10 ч.1 Кримінального кодексу РФСР на 5 років позбавлення волі у виправничо-трудоxих таборах з поразкою в правах строком на 5 років. Богдан, як вказано у вирокy, був визнаний винним у тому, «що під час вивчення групою червонофлотців історії ВКП(б), шляхом запитань до керівника занять, а також в окремих суперечках спробував висловити контрреволюційні погляди, які полягали в тому, що він намагався викликати зацікавлення до ворога народу Троцького, якому приписував особливі заслуги і, крім того, зводив наклепи і дискредитував політику Комуністичної партії з пигаць колективізації» [Архів ..., спр. 021900, с. 118]. На судовому засіданні підсудний не визнав своєї вини, звернувши увагу трибуналу, що «контрреволюційні висловлювання були лише помилкою учбового характеру» - [Архів..., спр. 021900, с. 117]. Розглянувши матеріали справи, на засіданні 13 листопада 1963 р. пленум Верховного суду СРСР дійшов висновку, що висловлювання Богдана «за своїм змістом не становлять складу злочину, передбаченого ст. 58 – 10 ч. 1 КК РРФСР». Це дало можливість пленуму відмінити вирок військового трибуналу ХВО, а справу по відношенню до М. А. Богдана за переведенням припинити за відсутністю в його діях складу злочину [Архів ..., спр. 021900, с. 124].

Офіційна, докладно розроблена партійно-бюрократичною вер-

хівкою ідеологія, якою в 1937 – 1938 рр. були пройняті усі сфери суспільного життя, призвела до глибоких деформацій правової свідомості громадян, що остаточно вплинуло на рівень правової культури радянського суспільства.

Література

1. Архів УСБУ в Харківській області. — Спр. 017781.
2. Архів УСБУ в Харківській області. — Спр. 021900.
3. Вышинский А. Основные задачи науки советского социалистического права // Советское государство. — 1938. — №4. С. 4 – 55.
4. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика. — К.: Юрінком, 1997. — 464 с.
5. Советское административное право в фашистском изложении // Советское государство. — 1937. — №3 – 4. — С. 126 – 128.
6. Сталин И. О недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников (Доклад и заключительное слово на Пленуме ЦК ВКП(б) 3 – 5 марта 1937 года) // Советское государство. — 1937. — №1 – 2. — С. 1 – 22.
7. Турецкий В. И. Совещание по вопросам науки советского государства и права // Советское государство. — 1938. — №4. — С. 119 – 129.
8. Щаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК — ГПУ — НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. — 608 с.

Е. Н. Редькина

(Крымский факультет Университета внутренних дел)

О ЛЕГИТИМНОСТИ КРЫМСКОГО КРАЕВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА С. СУЛЬКЕВИЧА (июнь — ноябрь 1918 г.)

Актуальной проблемой современной историко-правовой науки является исследование государственных образований на территории бывшего Советского Союза. Это объясняется не только исключительно научными интересами, но и спецификой современной политической ситуации в образовавшемся постсоветском пространстве. Особый интерес вызывает изучение государственных образований, возникающих в южном регионе Украины, в частности, в Крыму.

Бурный на политические события 1918 г. дал государственно-правовой прецедент Крымского краевого правительства